

УДК 811.161.2:821.161.2-1.С1/7.08

Коруняк Юлія

ПАЛІМПСЕСТНІСТЬ ТАБІРНОЇ ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА У РЕЦЕПЦІЇ МИХАЙЛИНИ КОЦЮБІНСЬКОЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей реценції визначальних констант поетики табірної поезії В.Стуса літературознавцем М.Коцюбинською. Простежено специфіку інтерпретації принципу палімпсестності у художньому осмисленні В.Стуса періоду ув'язнення крізь призму літературно-критичних поглядів вченої.

Ключові слова: принцип палімпсестності, поліваріантність поезії, багатошаровість, гетерогенність поетичного тексту.

Статья посвящена исследованию особенностей реценции основных констант поэтики лагерной поэзии В.Стуса литературоведом М.Коцюбинской. Прослеживается специфика интерпретации принципа палимпсестности в художественной трактовке В.Стуса периода заключения сквозь призму литературно-критических взглядов учёной.

Ключевые слова: принцип палимпсестности, поливариантность поэзии, многослойность, гетерогенность поэтического текста.

The article clears up the particularity of the reception of defining constants of the camp poetry of Vasyl Stus realized by literary scholar Mykhailyna Kotsyubynska. It is investigated the specific of interpretation of Vasyl Stus's palimpsestnist principle through the prism of critical views of Mykhailyna Kotsyubynska.

Keywords: palimpsestnist principle, multiplicity of poetry, layering, heterogeneity of the poetic text.

Українська літературознавча думка упродовж останніх десятиріч не випускає з поля своєї пильної уваги постать Василя Стуса та його творчий доробок. Про художню багатогранність

його поетичного спадку писали провідні літературознавці: Т.Гундорова, І.Драч, І.Дзюба, М.Жулинський, М.Ільницький, М.Наєнко, Д.Наливайко, Є.Сверстюк, Е.Соловей, Д.Стус, Б.Рубчак, Ю.Шевельов та багато інших. Велика кількість стусознавчих досліджень свідчить про актуальність постаті митця в сучасному літературознавстві й дозволяє стверджувати, що творчість поета була і залишається предметом активних наукових досліджень вітчизняного літературознавства.

Літературно-критична рецепція творчості В.Стуса є багатовекторною й охоплює його поетичний та прозовий доробки, перекладацьку діяльність, щоденники, епістолярій, літературознавчі праці. Дослідники у своїх літературно-критичних розвідках аналізували світоглядні засади творчості поета, зупинялися на філософських аспектах та джерелах екзистенційності в його творах, концентрували свою увагу навколо категорій кольору, простору, сну, рецепції світу, концепції націопростору в мовотворчості В.Стуса, таким чином здійснюючи усебічний аналіз творчого спадку митця.

Проте наукове осягнення феномену художньої спадщини В.Стуса не було б цілісним без ґрунтовного осмислення та рецепції творчості поета видатним літературним критиком, літературознавцем, лауреатом Шевченківської премії Михайлини Хомівни Коцюбинської, яка заслужено вважається найавторитетнішим інтерпретатором поезії В.Стуса.

Дослідження М.Коцюбинської виділяються серед усього розмаїття літературознавчих студій, присвячених творчості В.Стуса. Так прочитати, осмислити багату поетичну спадщину письменника могла тільки людина не байдужа не лише до творчості митця, але й до нього як до особистості. Адже Михайлину Коцюбинську та Василя Стуса поєднувало дуже багато: вони будували своє життя за високими моральними постулатами, не боялися висловлювати свої думки про тогочасну ідеологію вголос, їх намагалася зламати тоталітарна система, обоє мали дуже непросту творчу долю. Тож як ніхто інший, М.Коцюбинська зуміла відчутти і розкрити найтонші нюанси Стусового тексту.

Тому вважаємо актуальним здійснити аналіз творчого доробку В.Стуса, зокрема його табірної поезії, крізь призму літературно-критичних поглядів М.Коцюбинської, котра була по-

етові не лише критиком, а й близьким товаришем, соратником та одноступцем.

Палко прагнучи реабілітувати ім'я В.Стуса, привернути до його творчості увагу громадськості, М.Коцюбинська на початку 90-х років ХХ століття, коли з розпадом Радянського Союзу було знято ідеологічне табу з постаті поета, не тільки впорядковує збірку поезій “Дорога болю”, видає художню спадщину митця у шести томах (дев'яти книгах), а й займається потужною дослідницькою роботою.

Дослідження вченої має широкоохоплюючий та багатоаспектний характер і включає наукове осмислення майже усього масиву поетичних текстів автора, починаючи від раннього В.Стуса (збірка “Зимові дерева”, рукописна збірка ранніх поетичних спроб) і закінчуючи зрілим доробком поета.

Осмислюючи поетичну спадщину В.Стуса, М.Коцюбинська найбільше уваги акцентує на останньому періоді творчості митця, зокрема його невольничій поезії. “Поетичне Стусове слово табірної п'ятнадцятиріччя – енергійне, м'язисте, сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути”, – ось як характеризує невольничу поезію В.Стуса М.Коцюбинська [5; 209]. Розглядаючи поетичний доробок митця періоду ув'язнення, дослідниця наголошує на тому, що табірні творчість поета відрізняється від іншої “суто табірної поезії” й називає її “чистою”, близькою до вищих сфер розуму і душі [7, 29].

Надзвичайно вагомою сходинкою на шляху до усвідомлення феномену арештантської поезії В.Стуса є розгляд дослідницею специфіки поезици тюремно-табірної циклу лірики В.Стуса. Авторка виділяє основні константи поезії цього періоду, зокрема: принцип палімпсестів, поліваріантність поетичного тексту, самототожність, цілісність, виробленість стусового “самособоюнаповнення”, герметизм лірики, поетичну конденсованість, філософію екзистенціалізму, ускладненість поезії.

Особливе зацікавлення у М.Коцюбинської викликає принцип палімпсестності у художньому осмисленні В.Стуса періоду ув'язнення. Дослідниця вперше у вітчизняному літературознавстві здійснила ґрунтовний аналіз палімпсестності письма, яким на думку авторки, відзначається увесь зрілий період творчості В.Стуса. На переконання вченої, найвиразніше В.Стус

маніфестує палімпсестність письма, назвавши “Палімпсеста-ми” створену в неволі збірку віршів. У слові іншомовного походження “палімпсести” (пергамент, на якому стерли первісний текст, а поверх нього написали новий) заковано основний смисл збірки, особлива глибина та багатовимірність тексту.

Образ палімпсестів для української поезії ХХ століття став знаковим. До його потрактування у художній творчості українських поетів зверталось багато вітчизняних літературознавців. Простежується метафоричний характер інтерпретації художнього образу палімпсестів, який характеризується різноманітними варіаціями й наявністю різноманітних смислових відтінків та конотативних значень. Особлива увага у вітчизняному літературознавстві приділялась семантичним трансформаціям образу палімпсестів. Так дослідниця В.Просалова у статті “Палімпсест у художньому осмисленні українських поетів ХХ століття” справедливо зауважує, що образ палімпсестів набував різного потрактування у ліриці українських поетів ХХ століття. До прикладу, М.Вороний ототожнював палімпсест з пам’яттю й акцентував на неможливості забути пережите, тобто на зберігаючій функції пам’яті (цикл “За брамою раю”). У П.Карманського палімпсестом була душа, що зберігала сліди від пережитого, накопичувала дискретні враження, зумовлені романтичним коханням і його драматичним фіналом (вірш “Палімпсест”) [8, 9-11]. До образу палімпсестів звертався і Ю.Шерех у своїй відомій праці “Трунок і трутизна”, в якій літературознавець пов’язує палімпсестність з ефектом акумуляції й наростання [10, 222]. Тож образ палімпсеста у рецепції вітчизняних дослідників був знаком багатозаровості, множинності значень, переписування самого себе. Цим образом передавалась смислова багатовимірність тексту, наявність численних на шарувань.

Чи не найвиразніше з-поміж усіх згаданих українських літературознавців палімпсестність потрактувала М.Коцюбинська. Дослідниця у праці “Стусове “самособоюнаповнення” визначає образ палімпсестів як “ключовий для образно-філософської проблематики Стусової поезії” [6; 139] й розглядає його як багатозаровість, строкатість, гетерогенність поетичного тексту автора. “На давніший текст нашаровуються пізніші, новіші,

але не стираючи, не нищачи пратексту – він проступає виразно, взаємодіючи в оригінальний спосіб із пізнішими нашаруваннями. Спогади, враження – давні, ще і ще давніші – відсуваються на задній план, осідають, але проглядають крізь пізніші напластування, крізь “застиглість добре пійманої миті”, творячи нову єдність. Нову багатошарову конструкцію, в якій вгадуються підводні частини айсберга” [6, 142].

М.Коцюбинська не випадково образ палімпсестів порівнює з айсбергом. На думку дослідниці, це образ-айсберг, що криє у собі незглибимі джерела Стусового слова. Як видніється над водною поверхнею частина величезного уламку льодовика (хоч більша його частина знаходиться під водою), так і в “Палімпсестах” нові записи накладаються на давніші, що згодом проступають крізь уже нанесені зверху. Тож образ палімпсестів дослідниця розтлумачує поняттями багатошаровості, множинності значень, переписування самого себе, зазначаючи, що “принцип палімпсеста – дуже важливий для Стуса, визначальний: коли, здавалося б, стертий часом і обставинами текст прозирає крізь новий, тисячами ниток пов’язаний із “забутим і дочасним” [4, 31].

Показовою щодо виявлення принципу палімпсестності М.Коцюбинська вважає поезію “Гойдається вечора зламана віть”, побудовану, на думку дослідниці, виключно на засадах палімпсестності з її смисловою багатошаровістю:

“Зламано віть, спить все дерево, а може, і всесвіт. Та віть – “мов костур сліпого, що тичеться в простір”. Хай “кінчилися стежі”, а світ “бовваном стоїть”, хай “нема ні знаку од прадавнього шляху” і “навернений рід” “принишк під товщею, неб – залізних, із пластику, скла і бетону”, то лише позірна сплячка. Всесвіт ворухиться, “тузаний під боки мороками спогадів”, “луняться кроки”, “поорана чорна дорога кипить” [9, 355].

У поезії ніби накладаються різні стани душі, які на перший погляд заперечують, стирають один одного. Проте попередній стан прочитується як давніший текст у палімпсестах, зумовлюючи особливу природну його глибину й багатомірність. Крім того, можна стверджувати, що образ палімпсестів розпросторюється (якщо вжити одне з улюблених дієслів В.Стуса) на долю й історичний шлях України, українського народу, в якого стерто стільки важливих “текстів”:

*Це, Господи, сяєво. Це торжество:
надій, проминань і наближень і навертань
своє, у забуте й дочасне
("Гойдається вечора зламана віть...") [9, 355].*

Дослідниця слушно зауважує, що образ палімпсестів виник у В.Стуса, очевидно, під впливом Федеріко Гарсія Лорки, якого він перекладав. Проте дослідження принципу палімпсестності М.Коцюбинською не зводиться лише до з'ясування його джерел, а полягає також у прагненні розглянути усі аспекти даного естетичного принципу.

Так дослідниця палімпсестність безпосередньо пов'язує і з такою особливістю поетики табірної лірики В.Стуса як поліваріантність текстів.

За словами М.Коцюбинської, "Палімпсести" збереглися в кількох авторських списках, тому маємо варіанти багатьох віршів, які часто суттєво відрізняються один від одного з огляду на умови, в яких доводилося творити (з листа В.Стуса: "Немає ні книжок, ні зошитів моїх з попередньою роботою. Починати завжди все спочатку – то сізіфова праця, яку я маю dokonувати") [5; 207].

Виникнення численних варіантів поезій дослідниця пояснює рядом об'єктивних та суб'єктивних обставин. До перших М.Коцюбинська відносить виключно зовнішні чинники. Більшість віршів, які В.Стус писав у вкрай несприятливих умовах, вилучалася і знищувалася (з листа В.Стуса: "Легше було їх написати, аніж зберегти"). Велика кількість варіантів табірної поезії В.Стуса постає, на переконання М.Коцюбинської, ще з однієї суто технічної причини. Різні списки поезій В.Стуса стають відомі через списки, що їх укладали і переховували його товариші по ув'язненню. Звідси – різні варіанти, так би мовити нові узори по старій канві, повторення одного й того самого з різними емоційними модифікаціями [5, 101].

Проте дослідниця зауважує, що попри весь трагізм ситуації, в якій перебував поет і його твори, існують набагато глибші й істотніші причини поліваріантності тексту. М.Коцюбинська має на увазі виключно суб'єктивні причини варіативності й звертається при потрактуванні до листа від 31.03.1977 року для

дружини з поезією “Гойдається вечора зламана віть”, до якої В.Стус подає варіанти: “Тут, до цього вірша, додаю варіанти (музично компонована тема, а тому, як казав один пес, я тут дійсно не знаю, що таке логіка). Варіанти хай будуть, вірш хай існує в бур’янах варіантів” [2; 5].

Поліваріантність творчості В.Стуса тютемно-табірного періоду виявляється насамперед через численні рівноправні варіанти окремих віршів. М.Коцюбинська зауважує, що зустрічаються твори, котрі включені в загальну канву збірки “Палімпсести” навіть тричі: “Церква святої Ірини”, “Гармонійоване страждання”, “Значи себе спадною хвилею” та інші. Такого типу повтори дослідниця розцінює як авторський прийом, що забезпечує своєрідну динаміку та вібрацію поетичних текстів.

Ще однією особливістю поліваріантності “Палімпсестів” В.Стуса М.Коцюбинська вважає подібність початкових рядків, з яких виникають цілковито нові поетичні тексти або відбувається оригінальна їх контамінація. Це так звані “тексти однакового початку”: одна тема розкривається по-різному і спільними в утворених текстах є лише кілька перших рядків. Найяскравішим прикладом серед них дослідниця називає поезію “В мені уже народжується Бог”. Адже відомо, що існують два абсолютно різні варіанти вірша, у яких автор мовби озирається на себе самого, осмислює по-новому на кожному новому щаблі свої улюблені художні позиції.

Досліджує М.Коцюбинська й такий аспект поліваріантності як різні кінцівки поезій. З цього приводу авторка у статті “Феномен Стуса” наводить два варіанти кінцівки програмного вірша поета “Уже Софія відструменіла”. Перший: “Дай, Україно, гордого шляху, дай, Україно, гордого лику!” та другий варіант: “Дай мені, Боже, гордого шляху, дай мені, Боже, гордого лику!” Дослідниця припускає, що другий авторський варіант з’явився в результаті переосмислення при переписуванні автографа вірша. Таку авторську манеру творення варіантами М.Коцюбинська власне і означає як палімпсестність.

З огляду на усе вище сказане, можемо зробити висновки, що досліджуючи невольничу поезію В.Стуса, М.Коцюбинська виокремлює магістральну ознаку індивідуально-авторської манери поета – палімпсестність письма, яка потрактовується до-

слідницею не стільки провідним стильовим принципом поета, скільки життєтворчим, суть якого полягає в постійному “перепишуванні” себе, нашаруванні своїх “подоб” одна на одну: “Як нашаровуються у поезіях В.Стуса різні стани душі (з одного боку нагнітання, яріння (“Ярій, душе”), з другого – врівноваженість, мудра згармонізованість), стирають один одного, так палімпсестично стирає поет свою дорогу долі і прокладає нову, яка неминуче вела його на Голгофу” [3; 101]. М.Коцюбинська переконливо доводить, що проявляючись у поліваріантних ракурсах, невольничча поезія В.Стуса відбиває генезу письменницького “Я” через наявність численних нашарувань й смислову багатомірність поетичних текстів та є питомою якістю Стусового поетичного мислення й самовираження.

Список використаних джерел:

1. Коцюбинська М. Василь Стус у контексті сьогоденної культурної ситуації // Слово і час. – 1998. – № 6. – С.17-28.
2. Коцюбинська М. Двоє слів про поета // Літературна Україна – 1998. – 15 січня. – С.5.
3. Коцюбинська М. Новітні палімпсести (Кілька думок про феномен Василя Стуса) // Філософська і соціологічна думка. – 1990 – № 2. – С.100-102.
4. Коцюбинська М. Поет // В. Стус. Твори: У 4 т., 6 кн. – Т. 1. – Кн. 1. – Львів, 1994. – С.7-38.
5. Коцюбинська М. “Страсті по Вітчизні” (післяслово упорядника) / Михайлина Коцюбинська // Стус В. Дорога болю: Поезії / Упоряд. та післямова М.Х. Коцюбинської. – К., 1990. – С. 201-212.
6. Коцюбинська М. Стусове “самособоюнаповнення” (Із роздумів над поезією і листами В.Стуса) // Сучасність. – 1995. – №6. – С.137-145.
7. Коцюбинська М. Феномен Стуса // Сучасність. – 1991. – № 9. – С. 26-36.
8. Просалова В. Палімпсест у художньому осмисленні українських поетів ХХ століття // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2009. – № 1. – С. 7-13.
9. Стус В. Час творчості – К.: Дніпро, 2005.– 704 с.
10. Шерех Ю. Трунок і трутизна // Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. – К.: Дніпро, 1993. – С.222-264.